

KWARTALNIK HISTORII KULTURY MATERIALNEJ 70 (4), 2022
PL ISSN 0023-5881; e-ISSN: 2719-6496
<https://journals.iaepan.pl/khkm>
the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Małe Miasta. Kultura materialna, red. Mariusz Zemło, Acta Collegii Suprasliensis, t. XXXI, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok–Pilzno–Supraśl 2022, ss. 649, il. nlb.

Omawiana publikacja jest kolejną pozycją w bogatym, obejmującym już ok. pięćdziesiąt pozycji książkowych, dorobku wydawniczym działającego od z górą dwudziestu lat Stowarzyszenia Collegium Suprasliense, które stawia sobie za cel badania, ochronę i popularyzację dziedzictwa kulturowego gminy Supraśl, Podlasia i dawnych kresów wschodnich. Łączy ono wysiłki lokalnych społeczności i władz oraz środowiska naukowego, skupionego zwłaszcza wokół Uniwersytetu w Białymstoku. Jego członkowie problematykę regionu postrzegają w szerokim kontekście ogólnopolskim i europejskim, a zarazem interdyscyplinarnym. Potwierdzeniem takiego właśnie podejścia jest omawiany tom. Przygotowany we współpracy z Zakładem Socjologii Wiedzy i Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku zawiera dwadzieścia cztery teksty w znacznej części (14 opracowań) stanowiące pokłosie odbytej w Supraślu w listopadzie 2021 r. konferencji „Miasteczko w wymiarze kultury materialnej”. Wśród autorów zbiorowego wydawnictwa znaleźli się obok regionalistów i działaczy kultury z kilku ośrodków w kraju: historycy różnych specjalności, muzealnicy, socjologowie, etnologowie, filozofowie i prawnicy. Zróżnicowany jest też charakter i forma publikowanych tekstów. Artykuły opatrzone pełnym aparatem naukowym sąsiadują z esejami lub wspomnieniami, mającymi przede wszystkim walor źródła — egodokumentu.

Ramy chronologiczne tomu są szerokie — od średniowiecza po współczesność z przewagą czasów Pierwszej Rzeczypospolitej oraz stuleci XIX i XX. Pod względem terytorialnym uwaga autorów skupia się głównie na Podlasiu i Małopolsce. Nie brakuje też analizy problemów w skali ogólnopolskiej, a nawet ekskursu do trzynastowiecznej Italii¹.

Redaktor podzielił treść na kilka części. Pierwsza obejmuje rozważania teoretyczne nad „metafizyką rzeczy i przestrzeni”, kulturą materialną i duchową². Druga dotyczy urbanistyki, sieci drożnej i zabudowy głównie w XIX–XX w.³ Kolejna traktuje o wytwarzaniu „rzeczy użytecznych”: młynarstwie⁴, innych rzemiosłach⁵, wreszcie o wyposażeniu gospodarstw domo-

¹ Piotr Kochanek, *System winiet miast średniowiecznych w Italii na mapie z Ebztorf (ok. 1300)*, s. 65–138.

² Katarzyna Makowska-Wojsiat, *Metafizyka rzeczy i przestrzeni. Refleksje wokół eseju Martina Heideggera* Budować, mieszkać, myśleć, s. 15–26; Adam Sawicki, *Materiałny wymiar kultury*, s. 27–38; Tadeusz Sakowicz, *Kultura materialna zwierciadłem kultury duchowej — dynamika i ograniczenia rozwoju (na przykładzie więźniów, nie tylko kryminalnych)*, s. 39–61.

³ Piotr Kochanek, *System winiet...; Anetta Ejdulis, Układu urbanistycznego miasta Sejny zarys historii, zabytki, założenie przestrzenne*, s. 139–161; Marlena Brzozowska, *Wśród dróg i ulic Ciechanowca (wybrane aspekty)*, s. 163–193; Marta Wróbel, *Fabrica ecclesiae w małym mieście na przykładzie budowy kościoła w Sokółce w pierwszej poł. XIX w.*, s. 195–231; Adam Szot, Teresa Antonietta Frącek, *Dobra Eliasza/Iliasza Klimowicza — „proroka Ilji” — w Grzybowszczyźnie Starej w posiadaniu Kościoła Rzymskokatolickiego (lata 1938–1939)*, s. 233–275; Magdalena Gąsowska, *Historia jednego budynku. Kamienica przy ul. Warszawskiej 63 w Białymstoku*, s. 277–291; Marzena Baum-Gruszowska, *„Dziedzictwo obok mnie” — najcenniejsze zabytki architektury i budownictwa Gminy Pilzno, wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Podkarpackiego*, s. 293–313.

⁴ Sara Kowalczyk-Fijałkowska, Weronika Kraińska, Patrycja Lipska, Magdalena Sulima, *Wiatraki Sokólszczyzny jako nieodłączny element podlaskiego krajobrazu kulturowego*, s. 317–345; Karol Kamiński, *Młyny i młynarstwo w Ciechanowcu*, s. 347–360.

⁵ Robert Borkowski, *Cechy rzemieślnicze w Głogowie Małopolskim*, s. 361–390; Sławomir Wnęk, *Środowisko rzemieślnicze Strzyżowa nad Wisłokiem od XV w.*, s. 391–409; Stanisław Remiszewski, *Ligawka — róg pasterski. Fenomen rzemiosła kultury materialnej i symbolicznej Ciechanowca*, s. 411–426.

wych w XX w. w skali zarówno małego miasteczka⁶, jak też jednego powiatu (mieleckiego) i całego kraju⁷. Część „Wokół rzeczy kosztownych” odnosi się zarówno do wartości materialnych, jak i duchowych. Otwiera ją artykuł o dewocjonalach posiadanych przez siedemnastowieczną szlachtę⁸. W pozostałych opracowaniach tej sekcji omówiono problemy kradzieży z kościołów w Polsce (w czasach PRL i współcześnie)⁹, kolekcjonerstwa w Małopolsce i na Podlasiu oraz zbiorów i koncepcji działalności wybranych muzeów¹⁰.

Mimo wysiłku Redaktora próba uporządkowania zawartości tomu nie jest w pełni udana. Dość często tematyka artykułów wykracza poza najszerzej pojęte ramy problematyki małego miasta. Niektóre koncentrują się na osiedlach wiejskich, inne na miastach dużych. Być może trafniej treść wydawnictwa oddałoby użycie w tytule formuły „kultura materialna prowincji”. Redaktor nie uniknął także wprowadzenia ostatniego działu „Varia”, w którym znalazły się dwa teksty niemieszczące się we wspomnianych powyżej czterech częściach. W pierwszym przedstawiono obowiązujące obecnie prawne ramy działania gmin w zakresie ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego¹¹. Drugi jest solidnym, źródłowym studium opisującym prawne regulacje kwaterunku i dostaw dla wojsk rosyjskich stacjonujących w Królestwie Polskim po upadku Powstania Listopadowego¹². Opracowanie to, o dużej wartości merytorycznej, może być pomocne dla badaczy analizujących społeczne i gospodarcze skutki powstania. Oba artykuły nie koncentrują się jednak na sytuacji małych ośrodków miejskich.

Dla historyka kultury materialnej zawartość tomu przynosi sporo wartościowego materiału faktograficznego, miejscami jednak zaskakuje i wywołuje zdziwienie. Eseiistyczny charakter rozważań Adama Sawickiego nad materialnym wymiarem kultury, w tym nad pojęciem kultury materialnej (s. 35), nie zwalnia chyba całkowicie ich autora od odniesienia się do prowadzonej w różnych dyscyplinach humanistycznych, m.in. w naukach historycznych, od z górą pół wieku dyskusji nad definicją kultury materialnej. Z kolei w artykule Tadeusza Sakowicza (*Kultura materialna zwierciadłem kultury duchowej...*) obok socjologicznej analizy wartości deklarowanych przez osoby więzione współcześnie i w przeszłości znajdujemy obszernie, polemiczne rozważania dotyczące sytuacji chrześcijaństwa na Zachodzie (szczególnie w Niemczech), polityki Niemiec wobec obecnej agresji Rosji na Ukrainę, prawnej „legalizacji zabijania dzieci nienarodzonych”. Tytuł artykułu nie zapowiada tak „wybuchowej” wiązanki problemów.

Szczęśliwie podobnie emocjonalnej publicystyki nie zawiera większość opracowań prezentowanego zbioru. Te dotyczące kształtu przestrzennego i zabudowy miast małych, takich jak Sejny w wieku XVI–XIX, Ciechanowiec w stuleciach XV–XX w., Sokółka w XIX w. (budowa kościoła parafialnego), stanowią cenne uzupełnienie wiedzy o dawnym i współczesnym kulturowym krajobrazie polskiej prowincji. Do kategorii tekstów wartościowych pod względem materiałowym można zaliczyć także charakterystykę zabytków budownictwa (sakralnego,

⁶ Walenty Kotula, *Przedmioty codziennego użytku w gospodarstwie domowym małego miasta. (Wspomnienia mieszkańca Głogowa Małopolskiego z połowy XX w.)*, s. 427–442.

⁷ Krystyna Leśniak-Moczuk, *Media przekazu i łączności oraz środki transportu w małym mieście na tle wsi*, s. 443–473.

⁸ Anna Podlecka, *Dewocjonalia w religijności XVII-wiecznego szlachcica Rzeczypospolitej*, s. 477–499.

⁹ Eugeniusz Sakowicz, *Kradzieże przedmiotów kultu ze świątyń w małych i dużych miastach oraz na wsiach w Polsce. Szkic tematu*, s. 501–523.

¹⁰ Joanna Tomalska-Więcek, *Kolekcje i zbiory na Podlasiu. Próba rozpoznania*, s. 525–553; Michał Zych, Roman Zych, *Kolekcjonerstwo jako kategoria społeczno-kulturowa, na przykładzie działalności Czesława Drąga, w świetle materiałów prasowych za lata 1970–2020*, s. 555–579; Marzena Baum-Gruszowska, *Lokalne muzeum w globalnym świecie — działalność Muzeum Regionalnego w Piłźnie*, s. 581–594.

¹¹ Anna Mazurek, *Działania gmin w zakresie ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego małych miast*, s. 597–617.

¹² Marek Rutkowski, *Dostawy i kwaterunek dla wojska rosyjskiego stacjonującego w Królestwie Polskim po upadku Powstania Listopadowego*, s. 619–649.

świeckiego, miejskiego i wiejskiego) małopolskiej gminy Pilzno oraz artykuły o wiatrakach Sokólszczyzny¹³, o młynach w Ciechanowcu (XIX–XX w.), rzemieślnikach z Głogowa Małopolskiego (XVI–XVIII w.) i Strzyżowa n. Wisłokiem (XV–poł. XX w.).

Podsumowując, można stwierdzić, że choć omawiany tom w pewnym stopniu przypomina staropolskie *silva rerum* z zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi cechami tego typu literatury, to właśnie jako taki zasługuje na uwagę nie tylko pasjonatów historii lokalnej i regionalnej, ale również profesjonalnych badaczy dziejów społeczeństwa i kultury.

Andrzej Klonder

(Warszawa; © <https://orcid.org/0000-0002-7542-0929>)

---

¹³ Miejscami błędnie określane jako młyny „powietrzne” (s. 318, 326, 335, 342) zamiast poprawnie „wietrzne” (tak: s. 329, 331, 338, 345).